Ενότητα 2η : Τα μέρη του λόγου

Κλιτά και άκλιτα

> Απ' **το παλιό μας σπίτι θυμάμαι λίγα πράγματα. Ήταν** κάπου κοντά **στο Λυκαβηττό** κι **είχε ταράτσα *που* έβλεπε στο Φάληρο. Ζούσε** μαζί **μας ο πατέρας** κι **είχαμε ένα λαγωνικό *που* το λέγανε Ντικ. Θυμάμαι** και **δύο βάζα κινέζικα στις** δυο **γωνιές της σάλας. *Τίποτ'* άλλο. Η Μαρία** όμως **θυμάται πολλά. Μας τα λέει καμιά φορά** κι **εμείς δακρύζουμε**, κρυφά **η μια** από **την άλλη**.
>
> Μαργαρίτα Λυμπεράκη, *Τα ψάθινα καπέλα*

Το κείμενο που διαβάσαμε αποτελείται από **λέξεις**. Αυτό είναι φυσικό, αφού η γλώσσα μας αποτελείται από λέξεις· λέξεις μικρές ή μεγάλες, συνηθισμένες ή ασυνήθιστες. Ο αριθμός τους στην ελληνική γλώσσα είναι τεράστιος. Όλες αυτές χωρίζονται σε ***κατηγορίες***, σε ομάδες δηλαδή με παρόμοια γνωρίσματα, που ονομάζονται **μέρη του λόγου**.

Οι λέξεις του κειμένου με τα **έντονα στοιχεία** παίρνουν **διαφορετικές μορφές** στον λόγο, ενώ οι υπογραμμισμένες λέξεις έχουν πάντοτε την ίδια μορφή. Ορισμένες άλλες λέξεις, **υπογραμμισμένες** και με **έντονα στοιχεία**, αποτελούνται από μια λέξη που **δεν αλλάζει μορφή και μίαν άλλη που αλλάζει** (**στο** < σε + **το, την, τα** κ.λπ.) ή είναι **ξένα ονόματα** (**Ντικ**), ενώ λίγες λέξεις που ***δεν αλλάζουν μορφή*** χρησιμοποιούνται ***στη θέση λέξεων που αλλάζουν*** (με ***πλάγια έντονα στοιχεία*** στο κείμενο: ***που*** = *το οποίο, η οποία* κ.λπ., ***τίποτε*** = *κανένα, κανενός* κ.λπ.).

- Τα **μέρη του λόγου** της ελληνικής γλώσσας είναι **δέκα (10)**. Αυτά είναι: **άρθρο, ουσιαστικό, επίθετο, αντωνυμία, ρήμα, μετοχή, επίρρημα, σύνδεσμος, πρόθεση, επιφώνημα**. Τα μέρη του λόγου χωρίζονται σε ***κλιτά*** και ***άκλιτα***:

α) ***Κλιτά*** είναι όσα ***αλλάζουν μορφή*** στο λόγο, ανάλογα με τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται· είναι **έξι (6)**: **άρθρο**, **ουσιαστικό, επίθετο, αντωνυμία, ρήμα, (κλιτή) μετοχή**:

το, του, τα, των: άρθρο

σπίτι, σπιτιού, σπίτια, σπιτιών: ουσιαστικό

παλιό, παλιού, παλιά, παλιών: επίθετο

μας, σας, τους: αντωνυμία

θυμάμαι, θυμάσαι, θυμόμουν, θυμήθηκα, έχουμε θυμηθεί, να θυμηθείτε, θυμήσου: ρήμα

αγαπημένος, αγαπημένου, αγαπημένη, αγαπημένες, αγαπημένα, αγαπημένων: μετοχή

β) ***Άκλιτα*** είναι όσα η **μορφή** τους παραμένει πάντα **η ίδια**· είναι **τέσσερα (4)**: **επίρρημα, σύνδεσμος, πρόθεση, επιφώνημα**· σε αυτά μπορούμε να προσθέσουμε και την ***άκλιτη μετοχή*** (για τα ***άκλιτα μέρη του λόγου*** δείτε αναλυτικά την **3η Ενότητα**):

κάπου, κοντά, κρυφά, μαζί: επιρρήματα

κι, και, ή, όμως, ότι: σύνδεσμοι

από, σε, με: προθέσεις

οχ! πο πο!: επιφωνήματα

αγαπώντας: άκλιτη μετοχή

Τα **κλιτά** μέρη του λόγου κλίνονται σύμφωνα με ορισμένες καταλήξεις, που σχηματίζουν είτε ***πτώσεις*** είτε ***πρόσωπα***. Όσα κλιτά μέρη του λόγου κλίνονται σύμφωνα με ***πτώσεις*** (**άρθρο, ουσιαστικό, επίθετο, αντωνυμία, μετοχή**) λέγονται ***πτωτικά***, ενώ το **ουσιαστικό** και το **επίθετο** λέγονται και ***ονόματα***. Σύμφωνα με ***πρόσωπα*** κλίνονται τα **ρήματα**.

		ΜΕΡΗ του ΛΟΓΟΥ	
		κ λ ι τ ά	***ά κ λ ι τ α***
πτωτικά	***ονόματα***	**άρθρο**	**επίρρημα**
		ουσιαστικό	**πρόθεση**
		επίθετο	**σύνδεσμος**
		αντωνυμία	**επιφώνημα**
		μετοχή (κλιτή)	**μετοχή (άκλιτη)**
		ρήμα	

Κλιτά μέρη του λόγου

Στα **κλιτά μέρη του λόγου** ανήκουν λέξεις που **κλίνονται**, που αλλάζουν τη μορφή τους ανάλογα με τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιούνται. Η αλλαγή της μορφής και η κλίση τους γίνονται μόνο στο τελευταίο μέρος τους, την κατάληξη. Κάθε κλιτή λέξη αποτελείται από δύο μέρη: το **θέμα** με τον ***χαρακτήρα***, και την **κατάληξη.**

- Στις λέξεις **ποδήλατο**, **γράφω**:

θέμα-χαρακτήρας	***κατάληξη***
ποδήλα-*τ*-	**-ο**
γρά-*φ*-	**-ω**

– **Θέμα** ονομάζεται το **μέρος** της κλιτής λέξης που βρίσκεται στην **αρχή** και <u>δεν</u> αλλάζει μορφή (μένει <u>άκλιτο</u>):

ποδήλατ-ο, θέμα **ποδήλατ-**· **γράφ-**ω, θέμα **γράφ-**.

– ***Χαρακτήρας*** ονομάζεται το ***τελευταίο γράμμα*** του **θέματος** της κλιτής λέξης:

ποδήλα-*τ*-, χαρακτήρας **τ**· **γρά-*φ*-**, χαρακτήρας ***φ***.

– **Κατάληξη** ονομάζεται το **μέρος** της κλιτής λέξης που βρίσκεται στο **τέλος** και αλλάζει μορφή (**κλίνεται**):

ποδήλατ-**ο**, κατάληξη **-ο**· γράφ-**ω**, κατάληξη **-ω**.

➢ **Τα πτωτικά κλιτά μέρη του λόγου και τα *παρεπόμενά* τους: *πτώσεις, αριθμοί, γένη***

Η θεομηνία είχε φέρει **μεγάλες καταστροφές**. **Ο άνεμος** είχε καταστρέψει **πολλά δέντρα**, ρίχνοντας **κλαδιά** και **ολόκληρους κορμούς** μέσα στη **μέση του δάσους**. **Τα σωστικά συνεργεία** και **η πυροσβεστική** προσπαθούσαν να αποκαταστήσουν **το οδικό δίκτυο** και να δώσουν **τους δρόμους** στην **κυκλοφορία**. **Το ποτάμι** είχε υπερχειλίσει από **τον τεράστιο όγκο νερού**.

Στο κείμενο, οι λέξεις με τα **έντονα γράμματα** κλίνονται ανάλογα με το αν δηλώνουν ένα ή πολλά πράγματα, ανάλογα με τη λειτουργία τους σε κάθε πρόταση και ανάλογα με το αν δηλώνουν αρσενικό, θηλυκό ή ουδέτερο ον, σχηματίζοντας ***διαφορετικές καταλήξεις*** που δηλώνουν ***πτώσεις***· π.χ.: η θηλυκή λέξη **θεομηνία** που δηλώνει μία έννοια βρίσκεται στην ονομαστική πτώση, ενώ η αρσενική λέξη **κορμούς** που δηλώνει πολλές έννοιες βρίσκεται στην αιτιατική πτώση, και η ουδέτερη λέξη **δάσους** που δηλώνει μία έννοια βρίσκεται στη γενική πτώση.

➢ **Πέντε (5) κλιτά μέρη του λόγου** αλλάζουν μορφή (καταλήξεις) κατά την κλίση τους, σχηματίζοντας τύπους που ονομάζονται ***πτώσεις***. Αυτά τα μέρη του λόγου λέγονται ***πτωτικά***: **άρθρο, ουσιαστικό, επίθετο, αντωνυμία, (κλιτή) μετοχή**.
(Τα **ρήματα** δεν κλίνονται σύμφωνα με πτώσεις, αλλά σύμφωνα με ***πρόσωπα***.)

Α. Αριθμοί

Τα **πτωτικά** μέρη του λόγου παρουσιάζονται άλλες φορές ως ένα και άλλες φορές ως δύο ή περισσότερα. Για να δηλώσουμε το ***ένα*** ή τα ***πολλά***, χρησιμοποιούμε και κλίνουμε τα πτωτικά στους δύο **αριθμούς**: τον ***ενικό*** και τον ***πληθυντικό***.

→ *η, θεομηνία, ο, άνεμος, μέση, του, δάσους, πυροσβεστική, το, οδικό, δίκτυο, κυκλοφορία, ποτάμι, τον, τεράστιο, όγκο, νερού:* **ενικός αριθμός**

→ *μεγάλες, καταστροφές, πολλά, δέντρα, κλαδιά, ολόκληρους, κορμούς, τα, σωστικά, συνεργεία, τους, δρόμους:* **πληθυντικός αριθμός**

Β. Γένη

Τα **πτωτικά** μέρη του λόγου παρουσιάζονται σε ***τρία γένη***: το ***αρσενικό***, το ***θηλυκό*** και το ***ουδέτερο***. Το ***αρσενικό*** το ξεχωρίζουμε γιατί έχει μπροστά το αρσενικό άρθρο **ο** ή **ένας**, το ***θηλυκό*** το ξεχωρίζουμε γιατί έχει μπροστά το θηλυκό άρθρο **η** ή **μια**, και το ***ουδέτερο*** το ξεχωρίζουμε γιατί έχει μπροστά το ουδέτερο άρθρο **το** ή **ένα**.

- *ο, άνεμος, ολόκληρους, κορμούς, τους, δρόμους, τον, τεράστιο, όγκο:* **αρσενικό γένος**
- *η, θεομηνία, μεγάλες, καταστροφές, μέση, πυροσβεστική, κυκλοφορία:* **θηλυκό γένος**
- *πολλά, δέντρα, κλαδιά, του, δάσους, τα, σωστικά, συνεργεία, το, οδικό, δίκτυο, ποτάμι, νερού:* **ουδέτερο γένος**

Θυμάμαι ότι…

Το **γένος των πτωτικών** είναι το ***γραμματικό***, <u>όχι το φυσικό</u> γένος τους. Τα <u>φυσικά</u> αρσενικά και θηλυκά όντα έχουν αντίστοιχα αρσενικό ή θηλυκό ***γραμματικό*** γένος (ο άντρας, η γυναίκα), αλλά πολλές φορές *το γραμματικό γένος* ***δεν*** *αντιστοιχεί απόλυτα στο φυσικό γένος*: ***ο*** *άνθρωπος* = άντρας ή γυναίκα, ***το*** *κορίτσι* = ουδέτερο αλλά με θηλυκό φυσικό γένος, *το παιδί* = ουδέτερο αλλά με αρσενικό ή θηλυκό φυσικό γένος κ.τ.λ.

Επίσης, το *γραμματικό ουδέτερο γένος* ***δεν*** *δηλώνει ύπαρξη φυσικού γένους*, αλλά είτε ανυπαρξία φυσικού γένους (***το κλαδί***) είτε απροθυμία να το δηλώσουμε (***το παιδί***).

Γ. Πτώσεις

Τα **πτωτικά** αλλάζουν μορφή (καταλήξεις) κατά την κλίση τους, σχηματίζοντας τύπους που ονομάζονται ***πτώσεις***. Οι ***πτώσεις*** στα νέα ελληνικά είναι **τέσσερις**: ***ονομαστική, γενική, αιτιατική, κλητική.***

α) Ονομαστική: είναι η πτώση με την οποία απαντάμε κυρίως στην ερώτηση ***ποιος*** ενεργεί ή παθαίνει κάτι ή βρίσκεται στην κατάσταση που φανερώνει το ρήμα. Δηλώνει ***όνομα/ονομασία*** και σε αυτή βρίσκονται το υποκείμενο και (συνήθως) το κατηγορούμενο του ρήματος:

Η Μαρία *αγαπά τις γάτες.* (***η Μαρία:*** **ονομαστική**)

β) Γενική: Είναι η πτώση με την οποία απαντάμε στην ερώτηση ***τίνος/ποιου είναι;*** Ορίζει κυρίως *τίνος είναι* κάτι, *πόση αξία* έχει κάτι ή *ποια καταγωγή* έχει κάποιος, δηλαδή δηλώνει ***γένος/κατηγορία***:

Είδα το καπέλο ***του μπαμπά***. (***του μπαμπά:*** **γενική** = *τίνος είναι* το καπέλο)

Αγόρασα ψώνια ***των*** *είκοσι* ***ευρώ***. (***των ευρώ:*** **γενική** = *τι αξίας* είναι τα ψώνια)

Η κόρη ***του Κώστα*** *είναι μαθήτρια*. (***του Κώστα:*** **γενική** = *τίνος είναι* η κόρη, ποιο είναι το *γένος* της)

γ) Αιτιατική: Είναι η πτώση με την οποία απαντάμε στην ερώτηση ***ποιον;*** ή ***τι;*** Σε αυτή βρίσκεται κυρίως το αντικείμενο των ρημάτων.

Συνάντησα ***τον Πέτρο*** *στην αυλή.* (***τον Πέτρο:*** **αιτιατική**)

δ) Κλητική: Είναι η πτώση με την οποία ***καλούμε*** ή προσφωνούμε ένα πρόσωπο:

Κύριε*, πότε θα κάνουμε τη γιορτή του Πολυτεχνείου;* (***κύριε:*** κλητική)

– Η **ονομαστική** και η **αιτιατική** ονομάζονται ***ορθές πτώσεις***.

– Η **γενική** και η **αιτιατική** ονομάζονται ***πλάγιες πτώσεις***.

Η ***πτώση***, ο ***αριθμός*** και το ***γένος*** λέγονται **παρεπόμενα** των πτωτικών.

• Όποτε συναντούμε μια κλιτή λέξη, την ***αναγνωρίζουμε*** με βάση τα **παρεπόμενά** της. Κατά την αναγνώριση των πτωτικών, καταγράφουμε τη ***λέξη*** στην αρχική της μορφή και κατόπιν την ***πτώση***, τον ***αριθμό*** και το ***γένος***, μαζί με το ***μέρος του λόγου*** στο οποίο ανήκει· π.χ.:

– Να αναγνωρίσετε τη λέξη «νερού».

νερού: ***γενική*** *(*πτώση*)* ***ενικού*** *(*αριθμός*)* ***ουδέτερου*** *γένους του* ***ουσιαστικού*** *(*μέρος του λόγου*) νερό.*

Τα άρθρα

Ένα καλοκαίρι αποφασίσαμε οικογενειακώς να κάνουμε **μια** πολυήμερη εκδρομή. Ήμασταν όλοι ενθουσιασμένοι και περιμέναμε πώς και πώς **την** ημέρα **της** αναχώρησης. **Η** μαμά και **ο** μπαμπάς ετοίμασαν όλα μας **τα** πράγματα. **Η** αδελφή μου φρόντισε να πάρουμε μαζί μας **τα** αγαπημένα μας βιβλία και παιχνίδια. Όλα κύλησαν όμορφα και εμείς ζήσαμε ένα από **τα** πιο συναρπαστικά καλοκαίρια **της** ζωής μας.

– ένα *καλοκαίρι,* ***μια*** *πολυήμερη,* ***την*** *ημέρα,* ***η*** *μαμά,* ***ο*** *μπαμπάς,* ***τα*** *πράγματα,* ***η*** *αδελφή,* ***τα*** *αγαπημένα,* ***τα*** *συναρπαστικά,* ***της*** *ζωής:* Μπροστά από τα πτωτικά, κυρίως μπροστά από τα ονόματα (ουσιαστικά και επίθετα), μπαίνουν κάποιες **μικρές κλιτές λέξεις**. Αυτές μας βοηθούν να αναγνωρίζουμε κυρίως το ***γένος***, αλλά και τον *αριθμό* και την *πτώση* των άλλων πτωτικών.